

СОЦІОЛОГІЧНА ЛАБОРАТОРІЯ

УДК 303.214.3:303.214.2

АНДРІЙ ГОРБАЧИК,

кандидат фізико-математичних наук, декан факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТЕТЯНА ЛЮБИВА,

кандидат соціологічних наук, молодший науковий співробітник відділу методології та методів соціології Інституту соціології НАН України

ТЕТЯНА НІКІТИНА,

кандидат соціологічних наук, начальник служби стратегічної аналітики телеканалу “Україна”

Перевірка валідності та надійності шкали культурного інтелекту в Україні

Анотація

У статті представлено результати перевірки надійності та валідності шкали культурного інтелекту (CQS — cultural intelligence scale) для України. Перевірка валідності та надійності здійснювалась у два етапи — якісний етап та кількісний етап. У результаті якісного етапу було здійснено адаптацію шкали українською та російською мовами. На кількісному етапі спочатку було здійснено претест адаптованої версії шкали на вибірці студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. У результаті перевірки конструктивної валідності шкали культурного інтелекту методом конфірматорного факторного аналізу виокремлено чотири виміри шкали: метакогнітивний, когнітивний, мотиваційний та поведінковий, що повністю відповідає теоретичній моделі культурного інтелекту і є підтвердженням валідності шкали в Україні. Це дало змогу включити шкалу в загальнонаціональне опитування “Українське суспільство—2013” із репрезентативною вибіркою для населення України віком від 18 років. Чотиривимірна структура концепту культурного

інтелекту також підтвердилася на даних загальнонаціонального дослідження. Крім того, на користь валідності шкали культурного інтелекту свідчать зв'язки шкали в номологічній мережі, а саме позитивна кореляція культурного інтелекту як з наявністю міжнародного досвіду, так і з рівнем володіння англійською мовою. Доведено, що можна використовувати середні значення відповідей респондентів на запитання шкали, які стосуються кожного із чотирьох вимірів культурного інтелекту, як індекси. Також у статті обґрунтовано використання короткої версії шкали (9 пунктів).

Ключові слова: *шкала культурного інтелекту; метакогнітивний, когнітивний, мотиваційний та поведінковий виміри культурного інтелекту; валідність і надійність; коротка версія шкали культурного інтелекту*

Зі стрімким зростанням трудової мобільності, коли в одному офісі пліч-о-пліч працюють представники різних національностей і культур, дослідники стали замислюватись, чому деякі люди є більш ефективними, ніж інші, у різноманітному культурному середовищі [Erez, 2003; Triandis, 1994; Gelfand, 2007]. У пошуках відповіді на це питання у 2003 році Ерлі та Енг розробили концептуальну модель культурного інтелекту (Cultural Intelligence (CQ)) [Earley, 2003], що розширює традиційний підхід до вивчення інтелекту, який фокусується, головним чином, на когнітивних здібностях людини. Ця розробка була здійснена в річищі розширення підходів до визначення та вивчення так званих практично-орієнтованих форм інтелекту ("real-world" intelligence), сфокусованих на здібностях людини, пов'язаних із певними важливими сферами життя. Зокрема, йдеться про соціальний інтелект (Social Intelligence – SQ) [Thorndike, 1937], емоційний інтелект (Emotional Intelligence – EQ) [Mayer, 1993], практичний інтелект (Practical Intelligence – PQ) [Sternberg, 2000]. Своєю чергою, культурний інтелект розглядається як здатність людини ефективно функціонувати в культурно неоднорідному середовищі, яка не зводиться до знання мов.

У 2008 році під редакцією С.Енга та Л.Ван Дюне вийшла друком колективна монографія, присвячена концепту культурного інтелекту [Handbook of Cultural Intelligence, 2008]. У цій монографії не тільки детально розглядаються теоретичні аспекти концепту, а й пропонується інструмент для вимірювання цієї властивості, що дістав назву шкали культурного інтелекту (Cultural Intelligence Scale – CQS). У книзі детально подано процедуру розроблення й застосування шкали, перевірку валідності та оцінювання надійності вимірювального інструменту, наведено досвід практичного застосування шкали в різних умовах.

Отже, *культурний інтелект (CQ) визначається як така специфічна форма інтелекту, вираженість якої допомагає людині ефективно діяти у культурно різноманітному середовищі* [Handbook of Cultural Intelligence, 2008: р. 3]. Актуальність дослідження культурного інтелекту викликана реаліями посилення міжкультурних зв'язків, першою чергою, у сфері праці. Культурний інтелект пов'язаний з індивідуальними здібностями швидко розуміти та правильно інтерпретувати обставини, пов'язані з культурним різноманіттям, і виявляється в ситуаціях, коли людина стикається з різними культурами та з представниками різних культур. Для вимірювання CQ

розроблено такий інструмент як “шкала культурного інтелекту” (Cultural Intelligence Scale — CQS), котрий так само, як і тест IQ, дає змогу оцінювати культурний інтелект не лише окремих індивідів, а й певних груп.

Шкалу культурного інтелекту неодноразово перевіряли на валідність та надійність за умов різних країн. Відповідно, зроблено висновки про можливість застосування цього інструменту в різних культурах [Handbook of Cultural Intelligence, 2008: p. 35]. У 2012 році науковці Інституту соціології НАНУ з ініціативи та в тісній співпраці з доктором Бойдом Джонсоном, співробітником докторської програми з організації лідерства в Indian Wesleyan University¹, здійснили апробацію шкали CQS в Україні. У рамках проекту було реалізовано два етапи перевірки валідності та надійності шкали культурного інтелекту — якісний та кількісний. Опитувальник шкали культурного інтелекту був перекладений фахівцями Інституту соціології НАНУ українською та російською мовами, й у перебігу першого, якісного, етапу перевірки валідності було проведено низку фокус-групових обговорень цього перекладу. Метою фокус-груп було з’ясувати адекватність перекладу (наскільки правильно і повно переклад передає зміст кожного з пунктів шкали) та сприйняття його потенційними респондентами, які належать до культурного середовища України. За результатами першого етапу зафіксовано переклад опитувальника шкали українською та російською мовами, який однозначно сприймається українськими респондентами і є для них зрозумілим. Детально результати якісного етапу перевірки валідності шкали культурного інтелекту відображено в статті Н.Костенко та Л.Скокової [Костенко, 2012].

У пропонованій статті подано результати другого, кількісного, етапу проекту, в рамках якого перевіряли валідність та оцінювали надійність шкали культурного інтелекту на емпіричних даних опитувань респондентів в Україні. Але перш ніж перейти до викладу результатів цього етапу, зробимо стислий огляд теоретичного підґрунтя шкали культурного інтелекту, а також змісту пунктів шкали (відповідних індикаторів), вимірюваних за цим концептом.

Теоретичне підґрунтя шкали культурного інтелекту

Розробники концепту культурного інтелекту Ерлі та Енг визначили культурний інтелект як багатовимірний концепт, який включає чотири виміри: метакогнітивний, когнітивний, мотиваційний та поведінковий.

Культурний інтелект як багатовимірний концепт ґрунтується на підході Штернберга та Детермана про багатовимірність інтелекту [Sternberg, 1986]. Штернберг пропонував чотири взаємодоповняльні виміри для подання індивідуального інтелекту:

¹ Дослідження здійснене в рамках спільного проекту Інституту соціології НАН України (відділи методології та методів соціології й соціології культури та масової комунікації) та Програми досліджень лідерства Indian Wesleyan University “Cross-cultural competency and cultural intelligence: a case study in Ukraine”. Учасники проекту: Б.Джонсон, Дж.Барнс, С.Буко, Є.Головаха, О.Стегній, А.Горбачик, Н.Костенко, Л.Скокова, Т.Нікітіна, К.Іващенко, Т.Любива.

- 1) метакогнітивний — здатність здобувати знання та здійснювати контроль над процесами пізнання (процесами, в перебігу яких людина набуває та осмислює знання);
- 2) когнітивний — характеристика обсягу знань, наявних у людини;
- 3) мотиваційний — характеристика обсягу зусиль та енергії, спрямованих на здобуття нового знання. Необхідність розгляду такого виміру ґрунтується на тому, що процес пізнання є вмотивованою дією;
- 4) поведінковий — особиста здатність застосовувати знання у практичній площині.

Ці чотири виміри відображають сучасні погляди на інтелект як складну та багаточинникову особистісну властивість. У рамках такого підходу культурний інтелект також розглядається в розрізі подібних чотирьох вимірів.

Метакогнітивний вимір культурного інтелекту пов'язаний зі здатністю здобувати та сприймати знання про інші культури. Відповідні здібності включають створення, розвиток та перегляд уявних моделей культурних норм людей з інших країн, людей різних національностей. Високе значення за цим виміром характерне для людей, які добре усвідомлюють особливості культурних норм різних суспільств та зважають на них під час міжкультурної взаємодії.

Отже, **метакогнітивний вимір культурного інтелекту** характеризує усвідомлення культурного підґрунтя під час взаємодії з людьми інших культур. Метакогнітивний вимір є важливим, оскільки саме він активує критичне мислення у ситуаціях міжкультурної взаємодії, сприяє врахуванню культурних звичок та культурної зумовленості мислення, дає змогу людині розвивати та переоцінювати свої уявлення стосовно людей з інших культур, а отже, в підсумку, визначає адекватність розуміння та сприйняття інших культур.

Когнітивний вимір культурного інтелекту характеризує особисті знання з приводу норм, практик та конвенцій в інших культурах. Враховуючи величезне різноманіття культур у сучасному світі, когнітивний вимір фіксує знання як культурних універсалій, так і культурних відмінностей. Когнітивний вимір є важливим, оскільки знання культурних спільностей та розбіжностей допомагає приймати слушні рішення та правильно поводитися в міжкультурних ситуаціях.

Мотиваційний вимір культурного інтелекту характеризує здатність особистості спрямовувати увагу та енергію на пізнання особливостей інших культур. Мотиваційний вимір важливий, оскільки ефективна міжкультурна взаємодія можлива тільки за умови наявності інтересу та докладання реальних зусиль до пізнання нового з приводу інших культур.

Поведінковий аспект культурного інтелекту характеризує особисту здатність демонструвати адекватні вербальні та невербальні дії у ситуації міжкультурної взаємодії. Поведінковий аспект є важливим, оскільки поведінка — це найвиразніша форма соціальної взаємодії. Крім того, невербальна поведінка відіграє роль своєрідного “мовчазного ключа”, який передає зміст незалежно від мови.

З метою розроблення шкали для вимірювання культурного інтелекту (CQS) Лін Ван Дюн, Сун Енг та Кристин Кох спочатку провели низку екс-

пертних інтерв'ю з керівниками міжнародних корпорацій, що мають великий досвід міжнародної співпраці, а потім, на підставі цих інтерв'ю і спираючись на окреслене вище теоретичне підґрунтя концепту культурного інтелекту, здійснили операціоналізацію та сформуvalи набір індикаторів для кожного з визначених вимірів концепту [Handbook of Cultural Intelligence, 2008: p. 19–20]. У процесі емпіричних досліджень у початкову версію інструменту було внесено певні корективи і в результаті отримано шкалу, що характеризується стійкою валідністю та високою надійністю на різних вибірках у різних країнах.

Інструмент вимірювання культурного інтелекту являє собою блок запитань опитувальника. Респондентові пропонують висловити за семибальною шкалою свою міру згоди із певними твердженнями. Кожна відповідь розглядається як індикатор, пов'язаний з одним із чотирьох визначених вимірів культурного інтелекту. Переклади формулювань українською та російською мовами були обговорені на фокус-групах, у межах якісного етапу перевірки валідності шкали. У перебігу фокус-груп респондентам пропонували перший варіант перекладу шкали, здійснений професійними перекладачами. В обговоренні було виявлено ті формулювання, які є незрозумілими респондентам чи можуть сприйматися неоднозначно. У результаті фокус-груп усі формулювання було уточнено й на виході було отримано чіткі, зрозумілі респондентам формулювання, які за змістом цілком відповідають оригінальному перекладу. Далі наведено формулювання тверджень, що є індикаторами вимірів шкали культурного інтелекту.

Індикатори метакогнітивного виміру CQS:

- Під час спілкування з людьми з іншого культурного середовища я свідомо використовую знання особливостей їхньої культури (MC1)
- У процесі спілкування з людьми невідомої мені культури я підлаштовую свої культурні уявлення (MC2)
- У міжкультурному спілкуванні я свідомо застосовую знання про інші культури (MC3)
- Під час спілкування з людьми інших культур я перевіряю та уточнюю свої культурні знання (MC4)

Індикатори когнітивного виміру CQS:

- Мені відомі особливості правових та економічних систем інших культур (COG1)
- Мені відомі основи (лексика, граматики) інших мов (COG2)
- Мені відомі культурні цінності та релігійні переконання інших культур (COG3)
- Мені відомі особливості сімейних та шлюбних відносин інших культур (COG4)
- Мені відомі мистецтва та ремесла інших культур (COG5)
- Мені відомі правила невербального спілкування (міміка, жести тощо) в інших культурах (COG6)

Індикатори мотиваційного виміру CQS:

- Мені подобається спілкуватися з людьми різних культур (MOT1)
- Я впевнений(-а), що зможу спілкуватися з місцевими жителями — представниками нової для мене культури (MOT2)

- Я впевнений(-а), що зможу впоратися зі стресами, прилаштувавшись до нової для мене культури (MOT3)
- Мені подобається жити у незнайомому для мене культурному середовищі (MOT4)
- Я впевнений(-а), що зможу звикнути до правил здійснення покупок, прийнятих в іншій культурі (MOT5)

Індикатори поведінкового виміру CQS:

- Під час спілкування з людьми іншої культури я змінюю свою мову (вимову, інтонацію), коли це необхідно (BEN1)
- Я використовую паузи та мовчання по-різному, залежно від різних міжкультурних ситуацій (BEN2)
- Я розмовляю швидше чи повільніше, коли цього вимагає спілкування з людьми інших культур (BEN3)
- Я змінюю свою невербальну поведінку (жести, дотримання дистанції між людьми), коли цього вимагає міжкультурна ситуація (BEN4)
- Я змінюю вираз обличчя, коли цього вимагає міжкультурна ситуація (BEN5)

Для кожного із пунктів шкали використовується та сама семибальна шкала, де 1 означає “зовсім не погоджуюся”, а 7 — “повністю погоджуюся”.

***Перевірка валідності та надійності
шкали культурного інтелекту (CQS)***

Перевірка валідності шкали CQS в культурних умовах України полягає першою чергою у з'ясуванні того, чи насправді аналізована шкала вимірює той концепт, заради вимірювання якого вона була розроблена, тобто культурний інтелект. Зокрема, раніше ми обґрунтували теоретично, що концепт культурного інтелекту структурно має чотири виміри — метакогнітивний, когнітивний, мотиваційний та поведінковий. З огляду на перевірку валідності шкали, саме таку структуру ми маємо спостерігати на конкретних емпіричних даних, зібраних в Україні. Крім того, через перевірку валідності шкали ми також маємо з'ясувати, як результати вимірювання співвідносяться із іншими концептами, з якими культурний інтелект, виходячи з теоретичних засад його побудови, має бути пов'язаний в номологічній мережі.

На першому кроці, перед застосуванням шкали в перебігу масового загальноукраїнського опитування було здійснено попередню перевірку валідності (претест) шкали CQS на вибірці студентів. Дані зібрано у листопаді–грудні 2012 року методом анкетування в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Вибірку становив 341 студент різних років навчання з різних факультетів.

Встановлення конструктивної валідності CQS здійснено із використанням конфірмаційного факторного аналізу¹; воно полягало в перевірці від-

¹ Використано програмне забезпечення AMOS (версія 16.0). Критерій максимальної імовірності обрано як функцію відповідності. Фактори моделі (чотири виміри культурного інтелекту) корелювали між собою. Оцінки здійснено на основі кореляційної матриці 20 пунктів шкали.

повідності теоретичної чотирифакторної моделі (чотирикомпонентної структури культурного інтелекту) [Handbook of Cultural Intelligence, 2008: p.19] даним претесту. Конфірматорний факторний аналіз показав прийнятну відповідність даних теоретичній моделі ($\chi^2 = 435,47$, $df = 164$, $NFI = 0,857$, $CFI = 0,905$, $SRMR = 0,065$, $RMSEA = 0,07$). Усі стандартизовані факторні навантаження (0,507–0,903) індикаторів на латентні змінні були значимими (щонайменше на рівні 0,05). Такі результати стали свідченням на користь відповідності структури шкали культурного інтелекту для студентів в Україні структурі шкали культурного інтелекту для студентів з інших країн, що було описано Дайном, Енгом та Кохом у [Handbook of Cultural Intelligence, 2008: p. 26]. Таким чином, результати претесту в Україні підтвердили чотирикомпонентну структуру шкали культурного інтелекту, а відповідно і валідність шкали культурного інтелекту.

Для застосування CQS у всеукраїнських дослідженнях необхідно пересвідчитися у валідності як україномовної, так і російськомовної версії шкали. Для цього в перебігу претесту було використано україномовний та російськомовний варіанти опитувальників. Оскільки студенти університету імені Тараса Шевченка рівною мірою володіють обома мовами, під час претесту в кожній групі студентів анкети українською та російською мовами роздавали випадковим чином. У результаті було зібрано 155 анкет російською і 186 українською мовами. Для перевірки того, що теоретична модель підтверджується для обох мов, було перевірено три двогрупові конфірматорні факторні моделі для обох підвибірок — україномовних та російськомовних анкет: модель конфігурацій, вимірювальна модель, модель інваріантності шкали¹. Конфірматорний факторний аналіз показав прийнятну відповідність даних всім трьом моделям для української та російської підвибірок. Усі стандартизовані факторні навантаження у трьох моделях були значимими (щонайменше на рівні 0,05) для обох підвибірок. Результати аналізу показали однакову структуру шкали, однакову силу факторних навантажень та середніх факторів (компонентів шкали) для двох мов. Такі результати повністю доводять валідність та ідентичність обох мовних версій шкали культурного інтелекту, перекладених та адаптованих під час якісного етапу претесту в Україні.

Перевірка стійкості результату була здійснена методом поділу масиву даних претесту на дві випадкові підвибірки. Знову було перевірено двогрупові моделі: конфігурацій, вимірювальна та інваріантності шкали, як і при перевірці узгодженості опитувальників українською та російською мовами. Конфірматорний факторний аналіз знову показав високу відповідність даних усім трьом моделям для двох випадкових підвибірок разом зі значимістю (щонайменше на рівні 0,05) усіх факторних навантажень. Крім того, значення α Кронбаха для окремих компонентів шкали культурного інтелекту і шкали в цілому були високими (не менш як 0,81) та узгоджува-

¹ Детальніше про перевірку трьох рівнів моделей див.: Davidov E. Bringing Values Back In. The adequacy of the European social survey to measure values in 20 countries / Eldad Davidov, Peter Schmidt, Shalom H. Schwartz // Public Opinion Quarterly. — 2008. — Vol. 72. — Issue 3. — P. 420–445.

лися зі значеннями, отриманими за попередньої перевірки валідності шкали в інших країнах [Ang, 2007: p. 347].

У попередніх дослідженнях було запропоновано широку номологічну мережу, в яку вбудований концепт культурного інтелекту. Наприклад, Л.Шенон та Т.Беглі довели, що існує позитивний зв'язок між наявністю міжнародного досвіду і метакогнітивним, мотиваційним та поведінковим вимірами CQ. Також вони продемонстрували позитивний зв'язок міжнародного досвіду із CQ у цілому [Handbook of Cultural Intelligence, 2008: p. 51]. Ці гіпотези були протестовані під час претесту зі студентами і підтвержені. Була також підтверджена гіпотеза про позитивний зв'язок CQ зі знанням іноземних мов.

У цій статті ми наводимо лише стислий опис претесту на вибірці студентів, оскільки це лише перший крок, позитивні результати якого вможливили імплементацію шкали культурного інтелекту в загальнонаціональне дослідження Інституту соціології “Українське суспільство-2013”, на результатах якого ми власне й хочемо спинитися детальніше. Студенти — це специфічна аудиторія, тому щоб упевнено застосовувати CQS на різних вибірках, треба перевірити валідність шкали на даних загальнонаціонального дослідження.

Дослідження “Українське суспільство-2013” — це загальнонаціональне опитування, яке проводилося методом самозаповнення анкет за репрезентативною щодо дорослого населення України (люди від 18 років і старші) в усіх регіонах країни. $N = 1800$, терміни проведення дослідження — травень–червень 2013 року.

Культурний інтелект є інтегральним багатовимірним конструктом, що має дві характерні риси: (а) виміри конструкту перебувають на тому самому рівні концептуалізації, що й сам конструкт, і (б) формують конструкт.

Метакогнітивний, когнітивний, мотиваційний та поведінковий компоненти культурного інтелекту є різними індикаторами, що разом утворюють конструкт культурного інтелекту [Handbook of Cultural Intelligence, 2008: p. 7].

На даних загальнонаціонального дослідження, як і на студентській вибірці, із застосуванням конфірматорного факторного аналізу було підтверджено чотирифакторну структуру концепту культурного інтелекту. Результати конфірматорного факторного аналізу продемонстрували прийнятну відповідність даних теоретичній моделі культурного інтелекту загалом ($\chi^2 = 1422,9$, $df = 164$, $NFI = 0,942$, $CFI = 0,948$, $SRMR = 0,036$, $RMSEA = 0,065$). Усі стандартизовані факторні навантаження (0,695–0,872) індикаторів на латентні змінні були значимими (на рівні 0,01).

На рисунку відображено стандартизовані факторні навантаження і кореляції між факторами.

Результати аналізу із використанням даних загальнонаціонального дослідження свідчать про відповідність структури шкали культурного інтелекту в Україні теоретичній моделі. Крім того, ми також отримали позитивні факторні навантаження окремих пунктів шкали на чотири компоненти шкали культурного інтелекту і позитивні кореляції між чотирма компонентами (факторами). Отже, була підтверджена чотирьохвимірна структура шкали культурного інтелекту, а відповідно і конструктна валідність цієї шкали для українських реалій.

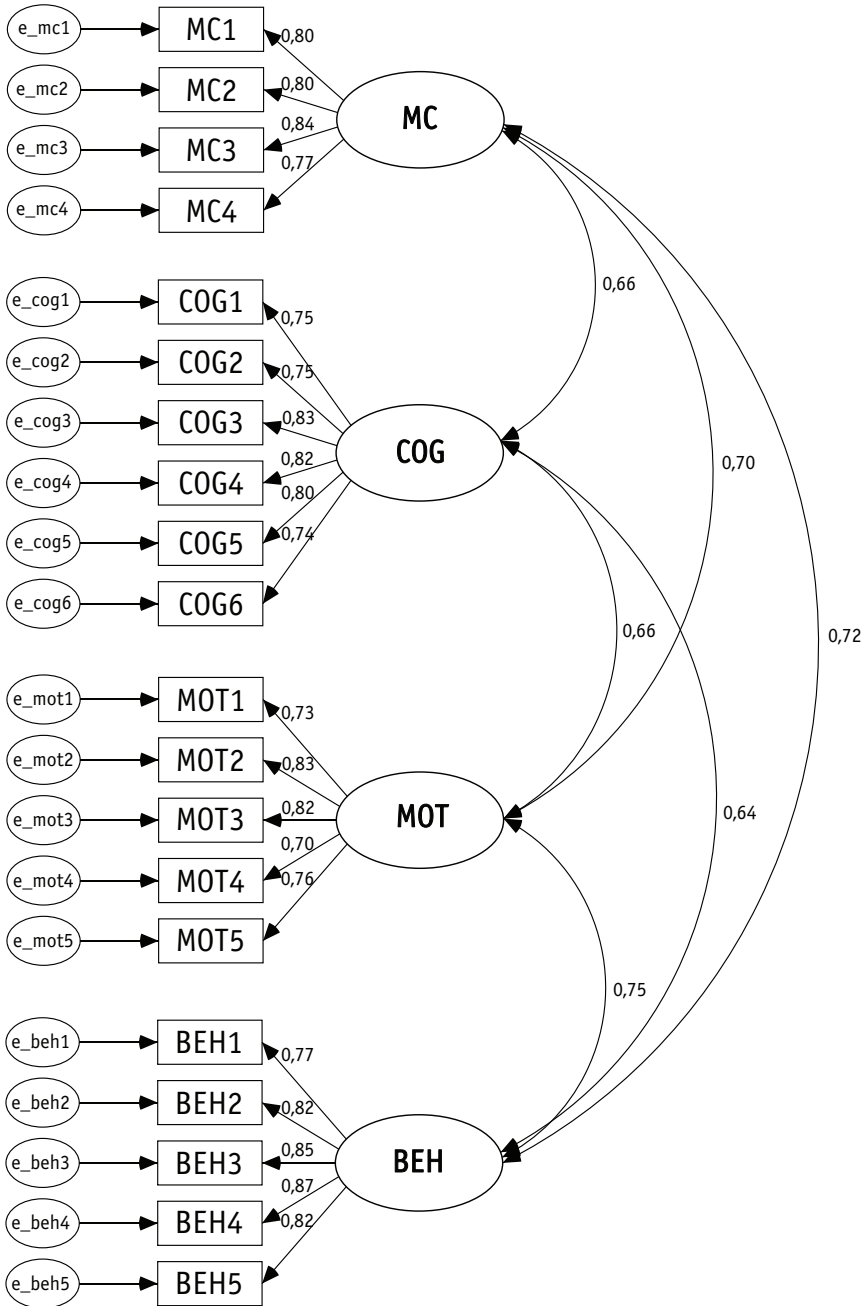

Рис. Стандартизовані навантаження чотирифакторної моделі шкали культурного інтелекту¹ (N = 1800)

¹ MC – метакогнітивний, COG – когнітивний, MOT – мотиваційний, BEH – поведінковий компоненти, відповідні їм індикатори та залишки.

Для перевірки стійкості результату у загальнонаціональному дослідженні дані були випадковим чином розділені на дві підвибірки з використанням SPSS. Отримані підвибірки містили 866 і 927 анкет.

Щоб отримати докази того, що теоретична модель підтверджується для обох випадковим чином сформованих підвбірок було перевірено двогрупові моделі: конфігурацій, вимірювальна та інваріантності шкали.

Індекси відповідності наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

**Індекси відповідності чотирифакторної моделі
для двох випадкових підвбірок ($n_1 = 866$, $n_2 = 927$)**

Модель	χ^2	<i>df</i>	<i>NFI</i>	<i>CFI</i>	<i>SRMR</i>	<i>RMSEA</i>
Конфігурацій	1805,123	328	0,929	0,941	0,038	0,050
Вимірювальна	1816,229	344	0,928	0,941	0,038	0,049
Інваріантності шкали	1823,896	360	0,928	0,941	0,038	0,048

Конфірматорний факторний аналіз показав прийнятну відповідність даних всім трьом моделям для двох випадкових підвбірок, а всі стандартизовані факторні навантаження у трьох моделях є значимими (на рівні 0,01) для обох підвбірок.

Це свідчить про надійність шкали культурного інтелекту і, відповідно, про можливість використання її в Україні.

Після того, як ми пересвідчилися у валідності та надійності CQS на українських даних, постає запитання практичного порядку: як застосовувати шкалу в агрегованому вигляді.

Різні пункти шкали справляють неоднаковий вплив на кожен компонент CQS (різні факторні навантаження на рисунку). Кожен із компонентів може бути поданий як сума добутоків факторних навантажень і відповідних змінних-пунктів шкали:

Метакогнітивний компонент: $MC_CQ_factor_loadings = MC1 \times 0,80 + MC2 \times 0,80 + MC3 \times 0,84 + MC4 \times 0,77$;

Когнітивний компонент: $COG_CQ_factor_loadings = COG1 \times 0,75 + COG2 \times 0,75 + COG3 \times 0,83 + COG4 \times 0,82 + COG5 \times 0,80 + COG6 \times 0,74$;

Мотиваційний компонент: $MOT_CQ_factor_loadings = MOT1 \times 0,73 + MOT2 \times 0,83 + MOT3 \times 0,82 + MOT4 \times 0,70 + MOT5 \times 0,76$;

Поведінковий компонент: $VEN_CQ_factor_loadings = VEN1 \times 0,77 + VEN2 \times 0,82 + VEN3 \times 0,85 + VEN4 \times 0,87 + VEN5 \times 0,82$.

Проте таке обчислення шкали є вельми складним з технічної точки зору, в різних дослідженнях коефіцієнти не є однаковими, тож слід знайти простіший та зрозуміліший спосіб обчислення окремих вимірів конструкту. Простішим та зрозумілішим шляхом обчислення окремих вимірів конструкту нам видається розрахунок середніх значень відповідей респондентів на запитання шкали, які стосуються кожного з чотирьох вимірів. Аби упевнитися, що такий шлях є прийнятним, ми розраховували коефіцієнти α Кронбаха для кожного з вимірів шкали. Коефіцієнти є достатньо високими, що дає нам право розраховувати середні значення:

MC_CQ_mean = Mean.4(MC1, MC2, MC3, MC4). Cronbach's $\alpha = 0,88$.

COG_CQ_mean = Mean.6(COG1, COG2, COG3, COG4, COG5, COG6).
Cronbach's $\alpha = 0,90$.

MOT_CQ_mean = Mean.5(MOT1, MOT2, MOT3, MOT4, MOT5).
Cronbach's $\alpha = 0,88$.

VEN_CQ_mean = Mean.5(VEN1, VEN2, VEN3, VEN4, VEN5).
Cronbach's $\alpha = 0,92$.

CQ_mean = Mean.20(MC1, MC2, MC3, MC4, COG1, COG2, COG3, COG4, COG5, COG6, MOT1, MOT2, MOT3, MOT4, MOT5, VEN1, VEN2, VEN3, VEN4, VEN5). Cronbach's $\alpha = 0,95$.

Кореляції за Пірсоном для кожного із чотирьох компонентів шкали, обчислених на підставі 1) факторних навантажень і 2) середніх, є максимально можливими, тобто практично дорівнюють одиниці. Це свідчить про те, що обидва методи можуть використовуватися на практиці. Фактично індекси, обчислений із використанням факторних навантажень і обчислений усередненням, однаково вимірюють той самий концепт. Зважаючи на це, в подальших обчисленнях використані значення шкали культурного інтелекту в цілому та окремих її компонентів обчислено як середні відповідних пунктів шкали.

Як на вибірці студентів, так і на загальнонаціональних даних важливо перевірити узгодженість обох версій шкали — української та російської. Вибірка дослідження “Українське суспільство–2013” була поділена на дві підвибірки: перша — ті, хто заповнював україномовний варіант анкети (828 анкет), друга — ті, хто заповнював російськомовний варіант (969 анкет)¹.

Щоб отримати докази того, що теоретична модель підтверджується для обох мов, було перевірено три двогрупові конфірматорні факторні моделі.

1. Модель конфігурацій — для перевірки однаковості структури моделі при використанні кожної з двох мов у дослідженні. У цій моделі факторні навантаження вільно оцінюються у двох “мовних підвибірках”.

2. Вимірвальна модель — для перевірки однаковості сили факторних навантажень пунктів шкали на компоненти шкали культурного інтелекту. У цій моделі були введені умови рівності факторних навантажень між двома “мовними підвибірками”.

3. Модель інваріантності шкали — для перевірки однаковості чотирьох компонентів шкали культурного інтелекту. У цій моделі прирівнюються інтерсепти у двох підвибірках.

Індекси відповідності подано в таблиці 2.

Конфірматорний факторний аналіз показав прийнятну відповідність даних всім трьом моделям для української та російської підвибірок. Усі стандартизовані факторні навантаження у трьох моделях є значимими (на рівні 0,01) для обох підвибірок.

Таким чином, ми можемо говорити про однакову структуру шкали культурного інтелекту, однаковість сили факторних навантажень та серед-

¹ У масиві було 3 анкети, де не вказано мову заповнення.

ніх значень факторів (компонентів шкали) для двох мов. Такі результати повністю доводять валідність та ідентичність обох мовних версій шкали, перекладених та адаптованих під час якісного етапу претесту в Україні.

Таблиця 2

Індекси відповідності чотирифакторної моделі для двох “мовних підвибірок” (українська, $n = 828$; російська, $n = 969$)

Модель	χ^2	df	NFI	CFI	$SRMR$	$RMSEA$
Конфігурацій	1810,319	328	0,928	0,940	0,038	0,050
Вимірювальна	1833,649	344	0,927	0,940	0,039	0,049
Інваріантності шкали	1898,178	360	0,924	0,938	0,039	0,049

Коротка версія CQS

Повна версія CQS включає 20 пунктів. Не завжди в емпіричних дослідженнях є можливість застосування такої великої кількості запитань. Виходячи з цього, у процесі розроблення та перевірки валідності CQS було також перевірено валідність короткої версії шкали, що містить 9 пунктів [Handbook of Cultural Intelligence, 2008: p.391].

Метакогнітивний вимір:

- MC1 – Під час спілкування з людьми з іншого культурного середовища я свідомо використовую знання особливостей їхньої культури
- MC4 – Під час спілкування з людьми інших культур я перевіряю та уточнюю свої культурні знання

Когнітивний вимір:

- COG1 – Мені відомі особливості правових та економічних систем інших культур
- COG2 – Мені відомі основи (лексика, граматики) інших мов
- COG3 – Мені відомі культурні цінності та релігійні переконання інших культур

Мотиваційний вимір:

- MOT1 – Мені подобається спілкуватися з людьми різних культур
- MOT3 – Я впевнений(-а), що зможу впоратися зі стресами, прилаштувувшись до нової для мене культури

Поведінковий вимір:

- VEN1 – Під час спілкування з людьми іншої культури я змінюю свою мову (вимову, інтонацію), коли це необхідно
- VEN4 – Я змінюю свою невербальну поведінку (жести, дотримання дистанції між людьми), коли цього вимагає міжкультурна ситуація

Використання скороченої версії шкали є доцільним, коли для дослідника не є принциповим розрізнення чотирьох окремих компонентів і достатньо визначити культурний інтелект в цілому. Це — економічніший варіант визначення культурного інтелекту в цілому.

Розрахований на даних дослідження “Українське суспільство-2013” показник α Кронбаха для дев’яти пунктів скороченого варіанта шкали є досить високим і дорівнює 0,89, тому ми обчислили агрегований показник для ко-

роткої версії — середнє для цих дев'яти пунктів. Індекс короткої версії шкали сильно корелює з індексом 20-пунктної шкали — кореляція за Пірсоном значима на рівні 0,001 і становить 0,976. Таким чином, є обґрунтованим використання короткого варіанта шкали культурного інтелекту в Україні.

Культурний інтелект в номологічній мережі

Культурний інтелект — достатньо “молодий” концепт, зараз дуже швидко збільшується кількість досліджень стосовно того, що впливає на розвиток культурного інтелекту, з якими іншими концептами він пов'язаний і як само пов'язаний [Handbook of Cultural Intelligence, 2008: р. 42]. Культурний інтелект розглядають як здатність, яку можна із часом розвинути завдяки успішному міжнародному досвіду. Таким чином, важливо дослідити культурний інтелект у номологічній мережі та визначити, які фактори впливають на розвиток культурного інтелекту. У попередніх дослідженнях було виявлено, що міжнародний досвід та знання іноземних мов позитивно впливають на рівень культурного інтелекту [Handbook of Cultural Intelligence, 2008: р. 44–45]. Цей зв'язок видається цілком логічним. Ми перевірили, чи зберігається такий зв'язок в Україні, на даних загальнонаціонального дослідження “Українське суспільство–2013”. Для цього було з'ясовано зв'язок культурного інтелекту із двома індикаторами — рівень знання англійської мови та відвідування інших країн (формулювання запитань наведено в Додатку).

На даних загальнонаціонального дослідження виявлено позитивний зв'язок культурного інтелекту як з наявністю міжнародного досвіду, так і з рівнем володіння англійською мовою. Коефіцієнт кореляції Пірсона культурного інтелекту із наявністю міжнародного досвіду (була застосована порядкова шкала, де 1 — ніколи не виїжджав за кордон, 2 — відвідував тільки країни СНД, 3 — відвідував інші країни, не тільки країни СНД) значимий на рівні 0,01 і становить 0,147. Коефіцієнт кореляції Пірсона культурного інтелекту із рівнем володіння іноземною мовою також значимий на рівні 0,01 і становить 0,224. Середні значення рівня культурного інтелекту для різних груп за рівнем володіння англійською мовою та із різним міжнародним досвідом наведені у таблицях 3 та 4.

Таблиця 3

Культурний інтелект і рівень володіння англійською мовою

Якою мірою Ви володієте англійською мовою?	Середнє <i>CQ</i>	Стандартне відхилення <i>CQ</i>	<i>n</i>
Можу вільно говорити, читати та писати цією мовою	4,34	1,03	42
Можу вільно читати та писати, але маю проблеми при розмові	4,13	1,20	85
Можу вільно читати цією мовою, але не пишу і не розмовляю	3,45	1,23	108
В основному розумію цю мову, але в розмові і в читанні маю певні проблеми	3,58	1,16	373
Практично не розумію цієї мови	3,13	1,30	1184

Таблиця 4

Культурний інтелект і поїздки за кордон

Які з нижченаведених країн Ви хоча б один раз відвідували після проголошення незалежності України?	Середнє CQ	Стандартне відхилення CQ	n
Жодного разу за кордон не виїздив	3,18	1,30	1080
Виїздив тільки у країни СНД	3,46	1,24	455
Виїздив не тільки у країни СНД, а й до інших країн	3,68	1,25	252

Як видно з таблиць 3 та 4, чим вищий рівень володіння іноземною мовою і чим більше міжнародного досвіду (поїздок за кордон), тим вищий рівень культурного інтелекту.

У перебігу нашого аналізу було розширено номологічну мережу. Логічно припустити, що культурний інтелект може бути пов'язаним із віком та освітою. Припущення про зв'язок із віком ґрунтується на тому, що чим старша людина, тим більше вона прожила в Радянському Союзі, менше мала міжнародного досвіду, а в похилому віці вже не мала можливості наздогнати втрачене, тож у людей старшого віку нижчий рівень володіння іноземними мовами. Що стосується освіти, то чим вища освіта, тим більшою мірою людина відкрита для сприйняття нової інформації, зокрема про інші культури. Отже, перевіримо дві гіпотези: у старших за віком людей рівень культурного інтелекту нижчий, у людей із вищим рівнем освіти рівень культурного інтелекту є вищим.

Для перевірки першої гіпотези змінну "вік" було поділено на дрібні інтервали (18–24 роки, 25–34 роки, 35–44 роки, 45–54 роки, 55–64 роки, 65 років і більше), для яких було здійснено перевірку відмінності середніх для індексу культурного інтелекту (табл. 5).

Таблиця 5

Культурний інтелект і вік

Вік	Середнє CQ	Стандартне відхилення CQ	n
До 24 років (включно)	3,45	1,15	178
25–34 роки	3,40	1,24	315
35–44 роки	3,51	1,29	392
45–54 роки	3,33	1,27	350
55–64 роки	3,29	1,28	272
65 років і більше	2,93	1,41	289

Була виявлена відмінність осіб віком 65 років і більше від осіб інших вікових груп: у перших рівень культурного інтелекту назагал нижчий. Висновки, сформульовані із використанням аналізу значимості відмінностей середніх, підкріплюються кореляційним аналізом: між віком і рівнем культурного інтелекту спостерігається досить слабкий ($-0,127$), але значимий (на рівні $0,01$) зворотний зв'язок.

Таким чином, наша гіпотеза підтверджується: у респондентів старшого віку рівень культурного інтелекту нижчий порівняно із респондентами молодшого віку.

У респондентів з вищою освітою культурний інтелект є вищим, ніж у інших освітніх груп (значуща статистична відмінність середніх принаймні на рівні 0,05). При цьому респонденти з початковою та неповною середньою освітою демонструють найнижчі показники індексів порівняно з іншими освітніми групами (табл. 6).

Таблиця 6

Рівень культурного інтелекту в різних освітніх групах

Освіта	Середнє CQ	Стандартне відхилення CQ	n
Початкова, неповна середня	2,94	1,31	428
Середня загальна	3,32	1,24	704
Середня спеціальна (технікум, училище, коледж)	3,43	1,25	406
Вища освіта	3,78	1,30	255

Той самий висновок дає змогу зробити і кореляційний аналіз: чим вища освіта, тим вищим є значення індексу культурного інтелекту (кореляція за Пірсоном 0,193 значима на рівні 0,01).

Також логічно припустити, що культурний інтелект може бути пов'язаний із рівнем громадянської активності, оскільки активні люди, як правило, більш відкриті для сприйняття нового досвіду, в тому числі міжнародного. В нашому аналізі цю гіпотезу було перевірено, був виявлений позитивний зв'язок культурного інтелекту із громадянською активністю (табл. 7).

Респонденти, які є членами принаймні однієї громадської організації, об'єднання або руху, мають вищий рівень культурного інтелекту (відмінності середніх є статистично значимими). Крім того, кореляційний аналіз показує, що чим більша кількість різних громадських організацій, об'єднань чи рухів, до яких входить респондент, тим вищий у нього рівень культурного інтелекту (коефіцієнт кореляції Пірсона 0,157 на рівні 0,05). Такий зв'язок найімовірніше пояснюється тим, що люди із вищим рівнем громадянської активності є зазвичай більш освіченими і більш адаптованими в суспільстві, зокрема вони краще адаптуються і в міжнародному середовищі.

Таблиця 7

Рівень культурного інтелекту і громадянська активність

Громадянська активність	Середнє CQ	Стандартне відхилення CQ	n
Є членом принаймні однієї громадської організації, об'єднання або руху	3,64	1,21	232
Не є членом жодної громадської організації, об'єднання або руху	3,27	1,30	1563

Таким чином, можна зробити висновок, що шкала культурного інтелекту в Україні “поводиться” у номологічній мережі відповідно до теоретичних очікувань і згідно із загальною логікою, що є додатковим свідченням на користь валідності шкали.

Висновки

Результати перевірки валідності та надійності шкали культурного інтелекту в Україні як на вибірці студентів, так і на загальнонаціональній вибірці свідчать про те, що на підставі шкали культурного інтелекту в Україні вимірюється той самий концепт, що й у інших країнах, результати вимірювання є стійкими та відтворюваними, що дає право у подальшому застосовувати шкалу в дослідженнях.

Зараз шкала культурного інтелекту активно застосовується передусім у великих міжнародних корпораціях з метою відбору менеджерів для роботи в інших культурних середовищах. Водночас соціологи можуть знайти й ширше застосування для цього вимірювального інструменту. Наприклад, можна визначати рівень культурного інтелекту окремих груп населення чи суспільства загалом у моніторингових дослідженнях, щоб відстежувати динаміку рівня культурного інтелекту населення країни. Зростання культурного інтелекту може стати свідченням більшої адаптованості, більшої відкритості до інших суспільств. Це може мати практичну користь з огляду на те, що в Україні задекларовано курс на вступ до Європейського Союзу, а це, своєю чергою, спричинює необхідність посилення взаємодії із людьми з інших країн і потребу в надійних та валідних інструментах відбору таких людей. Також корисним напрямом дослідження може бути виявлення мережі чинників, які впливають на підвищення рівня культурного інтелекту, та здійснення заходів щодо їх розвитку та підвищення.

ДОДАТКИ

Деякі запитання, що використовувалися для дослідження зв'язків культурного інтелекту у номологічній мережі

Володіння англійською мовою

Якою мірою Ви володієте такою мовою, як англійська? (Відмітьте одну відповідь)

- 5 — Можу вільно говорити, читати та писати цією мовою
- 4 — Можу вільно читати та писати, але маю проблеми при розмові
- 3 — Можу вільно читати цією мовою, але не пишу і не розмовляю
- 2 — В основному розумію цю мову, але в розмові і в читанні маю певні проблеми
- 1 — Практично не розумію цієї мови

Досвід міжнаціонального спілкування

Які з нижченаведених країн Ви хоча б один раз відвідували після проголошення незалежності України? (Відмітьте всі відповіді, що підходять)

1. Росія
2. Білорусь
3. Молдова
4. Грузія
5. Інші країни СНД
6. Країни ЄС
7. Країни, що входили в колишню Югославію
8. Інші країни світу
9. Жодного разу за кордон не виїздив

Для перевірки зв'язку культурного інтелекту з досвідом міжнародного спілкування шкала була перекодована так:

- 1 — Жодного разу за кордон не виїздив (код 9)
- 2 — Виїздив у країни СНД (коди 1,2,3,4 або 5, виключаючи коди 6, 7, 8)
- 3 — Виїздив не тільки до країн СНД, а й до інших країн (коди 6, 7, 8)

Джерела

Костенко Н. Тестування шкали культурної компетентності (CQS): українська аудиторія / Наталія Костенко, Людмила Скокова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2012. — № 4. — С. 158–193.

Ang S. Cultural Intelligence: Its Measurement and Effects on Cultural Judgment and Decision Making, Cultural Adaptation, and Task Performance / Soon Ang, Linn Van Dyne, Christine Koh, K. Yee Ng, Klaus J. Templer, Cheryl Tay, N. Anand Chandrasekar // Management and Organization Review. — 2007. — Vol. 3, No 3. — P. 335–371.

Earley P.C. Cultural Intelligence: Individual Interactions Across Cultures / P. Christopher Earley, Soon Ang. — Palo Alto, CA : Stanford University Press, 2003.

Erez M. Culture, Self-identity and Work / Miriam Erez, P. Christopher Earley. — N.Y. : Oxford University Press, 1993.

Gelfand M.J. Cross-cultural organization behavior / Michele J. Gelfand, Miriam Erez, Zeynep Aycan // Annual Review of Psychology. — 2007. — Vol. 58. — P. 479–514.

Handbook of Cultural Intelligence: Theory, Measurement and Application / S. Ang, Van Dyne (Eds.). — Armonk ; New York : M.E. Sharpe, Inc., 2008.

Mayer J.D. The intelligence of emotional intelligence / John D. Mayer, Peter Salovey // Intelligence. — 1993. — Vol. 17. — P. 433–422.

Sternberg R.J. A framework for understanding conceptions of intelligence / Robert J. Sternberg // What is intelligence? Contemporary viewpoints on its nature and definition / R.J. Sternberg, D.J. Detterman (Eds.). — Norwood, NJ : Ablex, 1986. — P. 1–15.

Sternberg R.J. Practical intelligence in everyday life / George B. Forsythe, Jennifer Hedlund, Joseph A. Horvath, Richard K. Wagner, Wendy M. Williams, Scott A. Snook, Elena Grigorenko. — N.Y. : Cambridge University Press, 2000.

Thorndike R.L. An evaluation of the attempts to measure social intelligence / R.L. Thorndike, S. Stein // Psychological Bulletin. — 1937. — Vol. 34 (5). — P. 275–285.

Triandis H.C. Culture and Social Behavior / Harry Charalambos Triandis. — N.Y. : McGraw-Hill, 1994.